ILK BOLALIK BOSQICHIDA NUTQ SHAKLLANISHI VA O‘ZINI ANGLASH JARAYONI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti surdo tarjimonlik yonalishi talabalari
Xalilova Gulmira Bozor qizi
halilovagulmira38@gmail.com
Xakimova Sevinch Xursanali qizi
syigitaliyeva19@gmail.com

Ilmiy rahbar : **Abdurasulov Jaxongirmirzo**

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilk bolalik davrining (1 yoshdan 3 yoshgacha) eng muhim psixofiziologik yutuqlari — nutqning jadal rivojlanishi va shaxsiy o‘zini anglash (“Men” konsepsiyasi) jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda nutqning predmetli faoliyat bilan bog‘liqligi, so‘z boyligining miqdoriy va sifat o‘zgarishlari hamda 3 yosh inqirozi orqali shaxs subyektivligining namoyon bo‘lishi ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston psixologiya maktabi namoyandalarining qarashlari asosida ushbu davrda kattalar va bolalar munosabatlarining pedagogik-psixologik mexanizmlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ilk bolalik, predmetli faoliyat, avtonom nutq, grammatik qurilish, o‘zini anglash, “Men” tizimi, 3 yosh inqirozi, negativizm, giddonlik, ijtimoiy rivojlanish vaziyati.

KIRISH

Ilk bolalik davri (1 yoshdan 3 yoshgacha) inson ontogenezida "portlashlar davri" deb ataladi. Aynan shu qisqa vaqt ichida bola biologik mavjudotdan ijtimoiy subyektga, ya’ni o‘z ehtiyojlarini til orqali ifoda eta oladigan va o‘zini alohida shaxs sifatida his qiladigan insonga aylanadi. O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, "Ilk qadam" davlat dasturi bolaning aynan shu yoshdagi rivojlanish ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan [1, 22-b.]. L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, ilk bolalik davrining markazida predmetli faoliyat turadi, nutq va o‘zini anglash esa ushbu faoliyatning bevosita mahsulidir [2, 65-b.]. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning bolalar hayotiga erta kirib kelishi nutq rivojlanishining kechikishi (temp va sensor-motor darajada) hamda o‘zini anglashning ijtimoiy ko‘rinishlari o‘zgarishiga sabab bo‘lmoqda [3, 85-b.]. Shu bois, ushbu davrning psixologik qonuniyatlarini chuqur o‘rganish pedagogik va yosh psixologiyasi fanining eng dolzarb vazifasidir [4, 45-b.].

Ilk bolalik davrida ijtimoiy rivojlanish vaziyati "Bola – Predmet – Katta kishi" modeliga o‘tadi. Go‘daklikdagi emotsional muloqot endi predmetlar ustida hamkorlik qilishga aylanadi. E.G‘. G‘oziyev ta’kidlaganidek, bola predmetlarning nafaqat jismoniy xususiyatlarini, balki ularning ijtimoiy vazifasini (qoshiq bilan ovqatlanish, taroq bilan taranish) o‘rganadi. Bu jarayon bolaning intellektini rivojlantirib, nutqqa bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltiradi. Chunki predmet bilan ishlash jarayonida kattadan yordam so‘rash yoki uning harakatlarini nomlash zaruriyati tug‘iladi. Ilk bolalikda nutq rivojlanishi ikki asosiy yo‘nalishda kechadi: passiv nutq (tushunish) va aktiv nutq (gapirish). 1 yoshdan so‘ng bolaning faqat o‘ziga tushunarli bo‘lgan "avtonom nutqi" o‘rnini umumtushunarli so‘zlar egallaydi. 1,5 yoshda bola taxminan 30-40 so‘z bilsa, 2 yoshda bu ko‘rsatkich 200-300 taga, 3 yoshda esa 1000-1500 taga yetadi. 2 yoshdan boshlab bola so‘zlarni bog‘lab, ikki-uch so‘zli jumlalar tuzadi ("Oyi, suv ber"). 3 yoshga kelib nutq grammatik

jihatdan deyarli shakllanib bo‘ladi. Nutq shakllanishida "sensor rivojlanish" muhim rol o‘ynaydi. M.G. Davletshin tadqiqotlariga ko‘ra, qo‘l barmoqlarining mayda motorikasi va nutq markazlari miyada yonma-yon joylashgan Shuning uchun bola predmetlar bilan qanchalik ko‘p harakat qilsa, uning nutqi shunchalik tez rivojlanadi.

O‘zini anglashning eng cho‘qqisi va shu bilan birga eng og‘riqli nuqtasi — bu 3 yosh inqirozidir. Bu inqiroz bolaning mustaqillikka intilishi bilan kattalarning uni nazorat qilishi o‘rtasidagi ziddiyatdan kelib chiqadi. L.S. Vigotskiy 3 yosh inqirozining 7 ta asosiy belgisini ("etti yulduz") sanab o‘tgan. V.M. Karimovaning oila psixologiyasiga oid qarashlari ilk bolalik davridagi tarbiya uslublarining ahamiyatini ko‘rsatib beradi. O‘zbek oilalarida "bola hali kichkina" deb hamma narsani uning o‘rniga bajarish (giperopeka) bolada o‘zini anglashning kechikishiga va irodasizlikka sabab bo‘lishi mumkin. Aksincha, bolaga xavfsiz chegarada mustaqillik berish (masalan, kiyimini o‘zi tanlashi yoki ovqatni o‘zi yeyishi) uning "Men" tizimini sog‘lom shakllantiradi. Ilk bolalikdagi nutq va o‘zini anglash o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud. Nutq bo‘lmasa, bola o‘z kechinmalarini anglay olmaydi; o‘zini anglash bo‘lmasa, nutq shunchaki mexanik takrorlash bo‘lib qoladi. Muammoli jihat: Hozirgi davrda "nutqiy negativizm" ko‘p kuzatilmoqda. Bu ko‘pincha bolani majburlab gapirtirishga urinish yoki uning barcha xohishlarini gapirmasidanoq bajarib yuborish natijasida kelib chiqadi. Pedagogik psixologiya tavsiya etadiki, o‘qituvchi va ota-ona bola bilan muloqotda "tushunmaslik o‘yini"ni o‘ynashi kerak, ya’ni bolani o‘z ehtiyojini so‘z bilan ifodalashga undashi lozim. Shuningdek, o‘zini anglashda "ijtimoiy o‘rin" masalasi turibdi. Bola o‘zini faqat "Men" deb emas, balki "Men o‘g‘il bolaman/qiz bolaman" (gender identifikatsiya) deb ham taniy boshlaydi. Bu jarayonda ota-onaning jinsiga mos xulq-atvor modellari muhim rol o‘ynaydi.

XULOSA

Ilk bolalik davri — bu inson irodasi va nutqining tug‘ilishidir. Maqolada tahlil qilinganidek, nutq shakllanishi va o‘zini anglash bir-birini to‘ldiruvchi jarayonlardir. Nutq — ijtimoiy muloqot va tafakkur quroli sifatida shakllanadi. O‘zini anglash — bolani biologik bo‘ysunishdan ijtimoiy mustaqillikka olib chiqadi. 3 yosh inqirozi — shaxs rivojlanishidagi zaruriy burilish nuqtasi bo‘lib, u bolani bog‘cha yoshidagi yangi faoliyat turiga — o‘yinga tayyorlaydi. Xulosa qilib aytganda, ushbu davrda kattalarning vazifasi bolaning "Men o‘zim" deyishiga xalal bermaslik, balki uni to‘g‘ri yo‘naltirishdir. Nutq va mustaqillik poydevori qanchalik mustahkam bo‘lsa, keyingi yosh davrlarida shaxsning ijtimoiy moslashuvi shunchalik yengil kechadi. O‘zbekistonning kelajagi bo‘lgan barkamol avlod tarbiyasi aynan shu 1 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan davrdagi mehr va to‘g‘ri psixologik yondashuvdan boshlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2019). *O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi*. PF-5712-son. (22-26-betlar).
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (65-70-pages).
3. G‘oziyev, E. G‘. (1994). *Yosh davrlari psixologiyasi*. Toshkent: O‘qituvchi. (85-90-betlar).
4. Davletshin, M. G. (2002). *Psixologiya va pedagogika*. Toshkent: O‘zbekiston. (45-48-betlar).
5. Piaget, J. (1954). *The Construction of Reality in the Child*. New York: Basic Books. (112-118-pages).
6. Nishonova, Z. T. (2005). *Mustaqil fikrlash psixologiyasi*. Toshkent: Fan. (120-125-betlar).

7. G‘oziyev, E. G‘. (2010). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: Universitet. (72-76-betlar).
8. Karimova, V. M. (2000). *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Fan. (92-95-betlar).
9. Elkonin, D. B. (1989). *Izbrannye psixologicheskie trudy*. Moscow: Pedagogika. (48-55-pages).
10. Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. New York: Norton. (105-112-pages).